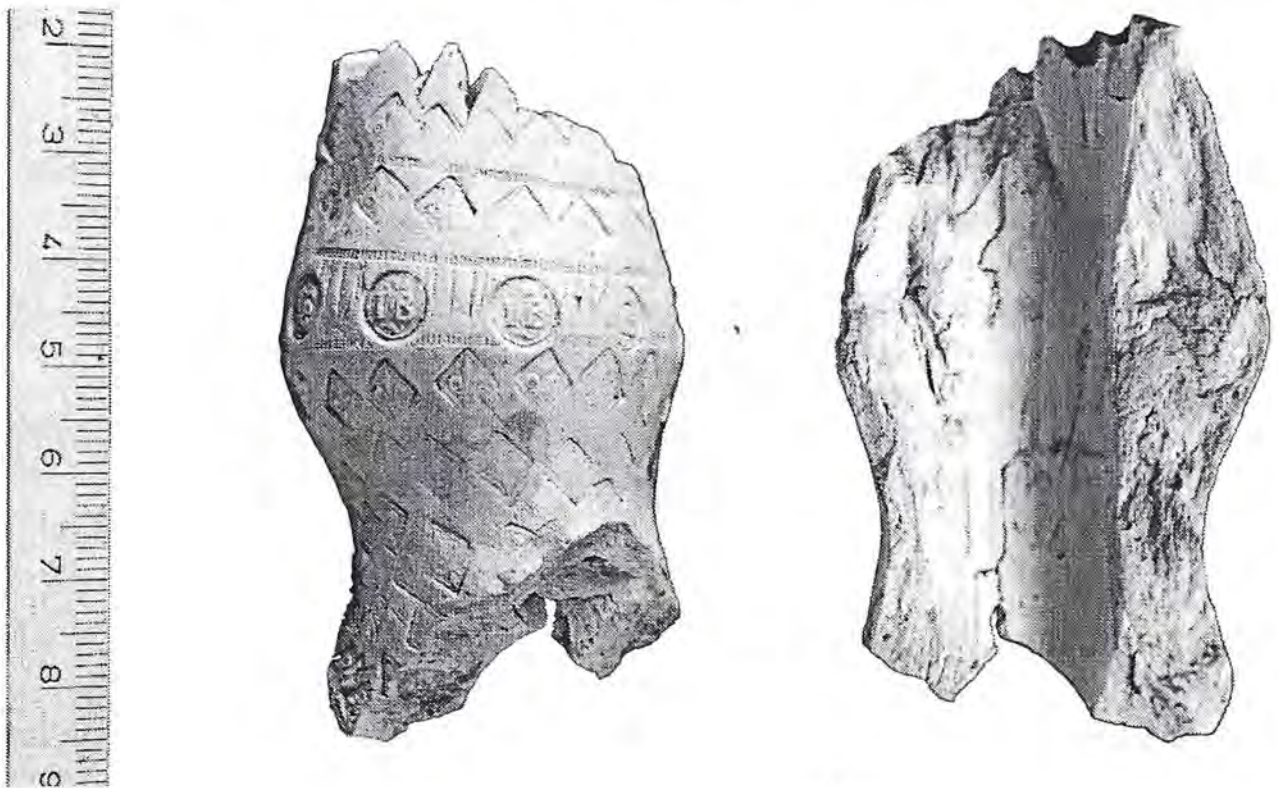

Presentatiepijpen

Jan van Oostveen (kleipijp@xs4all.nl)

Tot de meest opmerkelijke en intrigerende tabakspijpen uit de 17de en de 18de eeuw behoren ongetwijfeld de presentatiepijpen. Deze tabakspijpen hebben een voor die tijd buitensporig groot model en worden slechts incidenteel gevonden. Naar aanleiding van een recente vondst in Utrecht wordt in dit artikel getracht om de kennis van dit type tabakspijpen te bundelen. Buiten de context van dit artikel vallen meerkoppige tabakspijpen waarbij de kop een voor die tijd normale ketelgrootte heeft. In Engeland staat dit type tabakspijp als kroegpijp bekend¹.

© Team Cultuurhistorie gemeente Utrecht

1a. ut-zij-2 v9; 1b. Utrecht, project Zijdebalen; 2a. Dubbelconisch; 2b. bestempeld met lelies in ruit en het merk IB met bloem²; 2c. ; 2d. ; 2e. ongeglaasd; 2f. ; 2g. ; 2h. ; 3a. ; 3b. ; 3c. ; 4.1635-1650; 5. Utrecht; 6. ; 7.

¹ Een compleet exemplaar staat afgebeeld in Tupan, 1983. Fragmenten van vergelijkbare exemplaren zijn o.a. bekend uit Den Haag, Maastricht en Sneek.

² Op basis van vergelijkenig tussen het merk IB met bloem en het bekende Utrechtse merk IP met bloem, wordt dit exemplaar toegeschreven aan een vooralsnog onbekende Utrechtse pijpenmaker. De enige

Rekening houdend met de hiervoor aangehaalde onderzoeksbepijking zijn mij vooralsnog de volgende presentatiepijpen bekend waarbij vermeld moet worden dat dit geen uitputtend overzicht betreft. Immers er zullen ongetwijfeld meerdere verzamelaars en archeologische collecties zijn waar zich presentatiepijpen in bevinden.

Merk	Versiering	Datering	Vindplaats	Prod. centrum	Referentie
	29 gekroond (spiegelbeeld) op de steel gestempeld	1732-1750	Gouda		Collectie Lia Schouten
HW mono-gram	Man; op de steel gemerkt met een lelie in ruit en HW monogram	1640-1650	Amsterdam	Amsterdam	Banning 1975, Baart 1977 en Tupan 1983. MWE5-28.
IB met bloem	Kop gestempeld met lelie in ruit / IB met bloem	1635-1650	Utrecht	Utrecht	Cultuurhistorie gemeente Utrecht. ut-zij-2 v9
LI	Kop en steel gestempeld met merk LI en lelie in ruit	1635-1650	Haarlem	Rotterdam?	Tupan, 1983
WS gekroond		> 1740	Haarlem?	Gouda	Melding via Theo Bottelier
?B	? / Op steel geometrisch motief	1625-1650	Amstelveen		Collectie Henk van Oostveen
HIS	Manspersoon (Koning)	1690-1710	Zaandam	Gouda	Faas, 2000
HIS		1690-1710	Leiden	Gouda	Van der Meulen, 1980
HIS	Manspersoon (Koning)	1690-1710	Amsterdam	Gouda	www.groenehartvertellingen.nl
-	Man (Koning) met op de steel het wapen van Frankrijk	1690-1710	Maassluis	Gouda	Van der Meulen, 2010
-	Manspersoon (Koning)	1690-1710	Maassluis	Gouda	Tupan, 1983
-	Man (Koning) met sporen van zwarte verf	1690-1710	Utrechtse Vecht	Gouda	Ritmeester, 1987
-	Man/Vrouw : Koning/Konigin ³ ; beschilderd	1690-1710		Gouda	Duco, 1987
IVK	-	1660-	Haarlem?	Gouda	Friederich, 1975

bekende pijpenmaker met deze initialen en die afkomstig is uit Utrecht is de rond het midden van de 17de eeuw in Amsterdam werkzame pijpenmaker Joris Bolk.

³ Als vormmaker wordt Krijn Dirksz Veverloo genoemd. Duco, 1987, p.125.

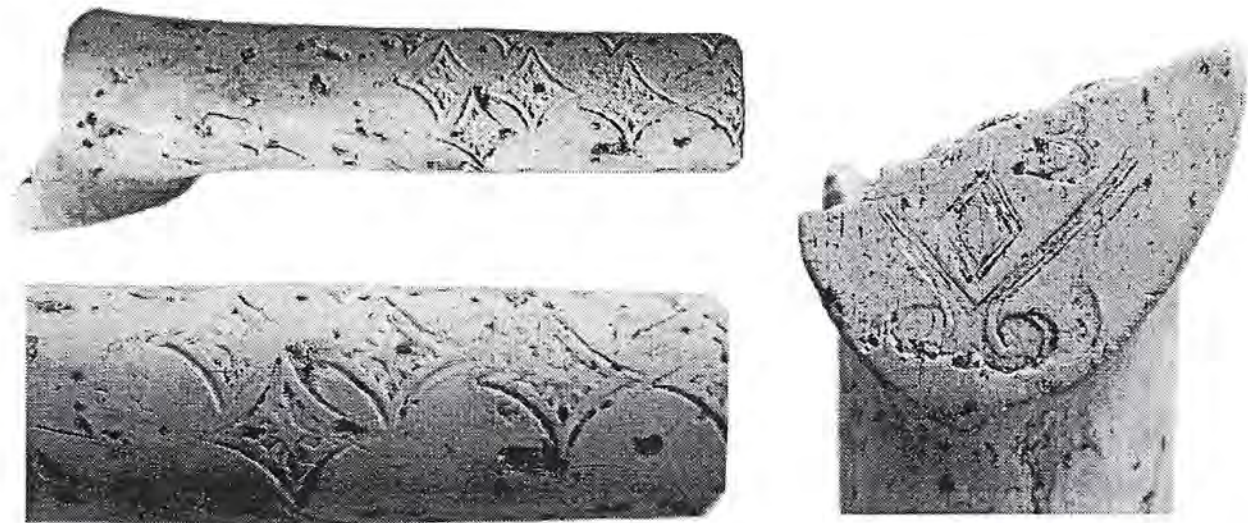
Merk	Versiering	Datering	Vindplaats	Prod. centrum	Referentie
		1670			Melding via Theo Bottelier
Haan		1655-1675	Schoonhoven	Gouda	Schouten, 2008
Lam onder de boom	-	1725-1740	Gouda	Gouda	Collectie Lia Schouten
Tulp	-	1650-1670	Amsterdam	Gouda	Duco, 1981
Tulp		1650-1670		Gouda	Collectie New-York. Duco, 1981
Tulp	-	1650-1670	Amsterdam	Gouda	Collectie Bureau Monumentenzorg en Archeologie (BMA) gemeente Amsterdam OOST1-52-42
Adryaen van der Aerden en DERYK IANS ...DER	Steel een lieversiering afgezet met tanden	1661	Alkmaar	Gouda	Duco, 1983
		1600-1700	Rotterdam		http://www.bedrijfshistorierotterdam.nl/tabakspijpmaker/voorwerpen
	Steel: Lelie in ruit	1640-1680	Gorinchem	Gorinchem?	Collectie Piet Smiesing
	Steel: Lelie in ruit	1640-1675	Gouda	Gouda	Collectie Lia Schouten
	Steel: Raderingen	1650-1700	Maastricht		Engelen, 2003
	Steel: Raderingen	1650-1660	Gouda	Gouda	Duco, 2009
Cirkel die verdiept in oppervlak ligt	Steel beschildering in oranje en zwart	1650-1700	Noord-Holland?		Collectie Henk van Oostveen
	Ingesneden steel	1640-1700			Collectie Henk van Oostveen
	Steel versierd als een "Korintische zuil"	1690-1720	Canada, New Foundland	Frankrijk?	Gaulton, 2008

Datering en de herkomst van de producten

Uit het bovenstaand overzicht blijkt dat de bekende presentatiepijpen in de 17de en 18de eeuw gedateerd kunnen worden. Het merendeel van de presentatiepijpen is echter geproduceerd in de tweede helft van de 17de eeuw en van Goudse makelij. De periode dat de Goudse pijpenijverheid zich sterk ontwikkelt en de andere Nederlandse productiecentra op hun retour zijn.

De bekende exemplaren die in de eerste helft van de 17de eeuw gedateerd kunnen worden zijn net zoals het Utrechtse exemplaar, niet in Gouda geproduceerd. Wel zien we exemplaren uit andere voor die periode belangrijke productiecentra zoals Amsterdam en mogelijk Rotterdam.

Vermeldenswaardig is een Canadese vondst van een presentatiepijp⁴. Helaas is van deze pijp alleen de steelversiering overgeleverd. Deze steelversiering die wordt beschreven als "Korinthische zuilen" is echter niet uit Nederland bekend. Vermoed wordt dat het een (Noord-)Frans exemplaar betreft.

1a. 5967 (Henk van Oostveen); 1b. Amstelveen, Bovenkerkerweg; 2a. ; 2b. ; 2c. ; 2d. ?B boven een ruit en het geheel binnen een ruit; 2e. ; 2f. ; 2g. ; 2h. ; 3a. Geometrisch motief ; 3b. Ongeglasd; 3c. Rookkanaal vertoont duidelijk rooksporen ; 4.1625-1650; 5. ; 6. ; 7.

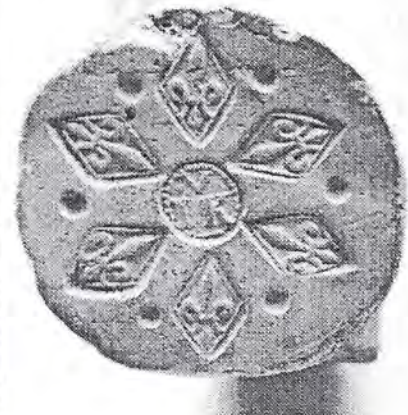
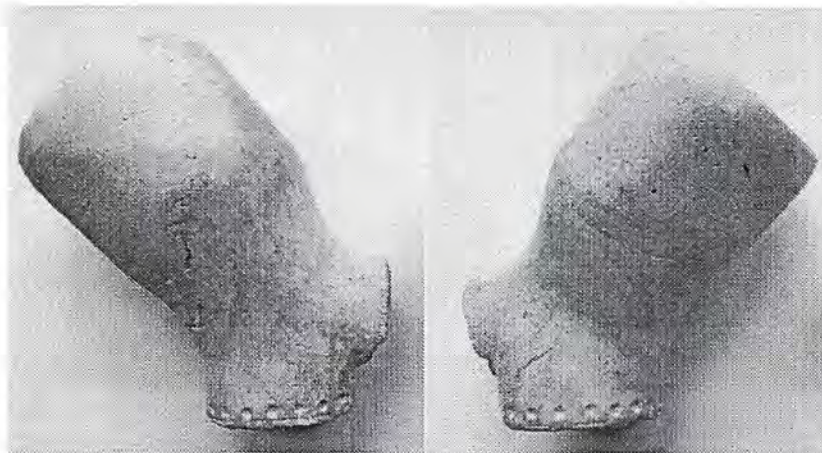
Typologie en versieringswijze

De presentatiepijp volgt de gebruikelijke typologie. Van dubbelconisch via trechtersvorm naar een ovoïde model. De vondstfrequentie van dit type pijp toont aan dat het een bijzonder en zeldzaam model zal zijn geweest.

⁴ Gaulton, 2008.

1a (collectie Lia Schouten); 1b Gouda; 2a. Trechter; 2b. ; 2c. - / - ; 2d. Lam onder de boom; 2e. Geglaasd; 2f. Gebotterd; 2g. Gehele radering rondom ketelopening; 2h. ; 3a.; 3b. ; 3c. ; 4.1724-1740; 5. Gouda; 6.Pieter Versluijs; 7.

1a. (via Theo Bottelier); 1b. Haarlem; 2a. Trechter; 2b. ; 2c. ingedrukte cirkels ; 2d. IVK binnen 6 lelies; 2e. Geglaasd; 2f. Gebotterd ; 2g. ; 2h. ; 3a. Radering; 3b. ; 3c. ; 4.1660-1670; 5. Gouda; 6. Jacobus Jacobsz van Kleef; 7. Friederich, 1975.

Binnen de versieringen op de tabakspijpen lijkt een chronologie aanwezig te zijn. De ketels van de vroegste exemplaren uit het tweede kwart van de 17de eeuw, zijn over het algemeen rijkelijk bestempeld. Het versieren van dit type pijp is in die periode een arbeidsintensieve klus geweest.

Vanaf de tweede helft van de 17de eeuw is het gebruikelijk dat de ketel onversierd is of dat een versiering in de mal is aangebracht. Het handmatig versieren van de ketel in de vorm van instempelen van merken is dan niet meer in gebruik. Wel zijn uit deze periode beschilderde exemplaren bekend

en wordt het versieren van de steel ook nog veelvuldig toegepast. Steelversieringen bestaan uit lelie in ruit instempelingen en rijkelijk besneden stelen.

1a. 18570 (Henk van Oostveen); 1b. Noord-Holland?; 2a. Trechter?; 2b. ; 2c. -/- ; 2d. cirkel verdiept in hiel aangebracht; 2e. ; 2f. ; 2g. ; 2h. ; 3a. Getordeerde steel ; 3b. beschildering in rood en zwart ; 3c. ; 4.1650-1700; 5. ; 6.; 7.

1a. 19016 (Henk van Oostveen); 1b. ; 2a. ; 2b. ; 2c. -/- ; 2d. ; 2e. ; 2f. ; 2g. ; 2h. ; 3a. Gesneden steel ; 3b. ongeglasd ; 3c. ; 4.1650-1700; 5. ; 6.; 7.

1a. 19022 (Henk van Oostveen); 1b. ; 2a. ; 2b. ; 2c. -/- ; 2d. ; 2e. ; 2f. ; 2g. ; 2h. ; 3a. Gesneden steel ; 3b. ongeglasd ; 3c. ; 4.1650-1700; 5. ; 6.; 7.

1a. Lia Schouten; 1b. Gouda; 2a. ; 2b. ; 2c. -/- ; 2d. ; 2e. ; 2f. ; 2g. ; 2h. ; 3a. Lelie in ruit getordeerd gestempeld; 3b. ongeglasd; 3c.; 4.1650-1700; 5; 6.; 7.

1a. Lia Schouten; 1b. Gouda; 2a.; 2b.; 2c. -/-; 2d.; 2e.; 2f.; 2g.; 2h.; 3a. 29 gekroond in spiegelbeeld; 3b. ongeglaasd; 3c.; 4.1732-1750; 5. Gouda; 6.; 7.

1a. Peter Bakker; 1b.; 2a.; 2b.; 2c. -/-; 2d.; 2e.; 2f.; 2g.; 2h.; 3a. Raderingen en schubbenversieringen; 3b. ongeglaasd; 3c.; 4.1650-1700; 5.; 6.; 7.

Diverse Koningspijpen die op het einde van de 17de eeuw gedateerd kunnen worden, zijn bekend. Soms is met de hand een kroon op deze pijp aangebracht. Een andere keer ontbreekt deze kroon. De gemerkte exemplaren dragen de letters HIS en worden toegeschreven aan de Goudse pijpenmaker Hendrik Janse Sprot. Van een Maassluis exemplaar weten we dat dit type pijpen ook met drie koppen bekend is en dat op elk van de stelen een Frans wapenschild is aangebracht¹.

Veelal wordt aangenomen dat de afgebeelde Koning stadhouder Willem III voorstelt². Deze aanname wordt bevestigd door pijpen van gebruikelijke grootte waarop een man en vrouw staan afgebeeld. Deze man en vrouw worden als Willem III en Mary Stuart geïnterpreteerd. De Maassluisse driekop heeft echter een wapen van Frankrijk op de steel. Hiermee lijkt een Franse relatie met deze koningspijp aannemelijk. Deze uitzonderlijke presentatiepijpen kunnen daarom mogelijk met de Vrede van Rijswijk van 20 september 1697 in verband worden gebracht. Het verdrag waarbij de Franse Koning Lodewijk XIV, Willem III als koning van Engeland erkende. Daarnaast werd in deze vrede geregeld dat Frankrijk alle veroveringen op Spanje ongedaan moest maken. Tevens mocht de Republiek in de barrièresteden in de Zuidelijke Nederlanden, militairen legeren.

¹ Van der Meulen 2010.

² Vermeldenswaardig is dat op sommige pijpen de Koning duidelijk een snor heeft. Afbeeldingen van Willem III met een snor zijn mij (vooralsnog) niet bekend. Faas refereert in zijn artikel uit 2000 naar een beeld in het Rijksmuseum (objectnummer Rijksmuseum BK-NM-12400-93) die grote gelijkenis vertoont met de door hem beschreven pijp. Ook hij gaat eraan voorbij dat Koning op de pijp een snor heeft en het beeld van Willem III uit het Rijksmuseum geen snor heeft.

Afmetingen en functie

De hoogte van de bekende presentatiepijpen varieert van circa 6 tot over de 10 cm. Een uitzondering hierop lijkt een ovoïde kop waarvan het overgeleverde fragment alleen al 6 cm hoog is.

1a. (via Theo Bottelier); 1b. Haarlem; 2a. Ovoïde; 2b. ; 2c. Gouds wapenschild / - ; 2d. WS gekroond; 2e. ; 2f. ; 2g. ; 2h. ; 3a.; 3b. ; 3c. De steel lijkt in twee productiegangen geproduceerd te zijn ; 4.1750-17800; 5. Gouda; 6.Willem Brammert; 7.

Omtrent de functie van dit type presentatiepijpen tasten we in het duister. Zeker is dat het geen gildestuk betreft. Enerzijds omdat in Amsterdam bijvoorbeeld geen pijpenmakersgilde was en toch Amsterdamse presentatiepijpen bekend zijn. Anderzijds omdat er van Gouda vanuit de archiefstukken geen enkele aanwijzing is dat deze uitzonderlijke pijpen bij een meesterproef geproduceerd moesten worden. De meesterproef was immers puur praktisch van aard.

De enige optie die daarom resteert, is dat het een feestexemplaar of reclamestuk voor de pijpenmaker of tabaksverkoper was³. Gezien het feit dat deze stukken met uitzondering van het Amsterdamse exemplaar, ongerookt zijn, wordt niet aangenomen dat we hier van doen hebben met een zogenaamde "Giant pipe" of "four-hours smoking pipe"⁴.

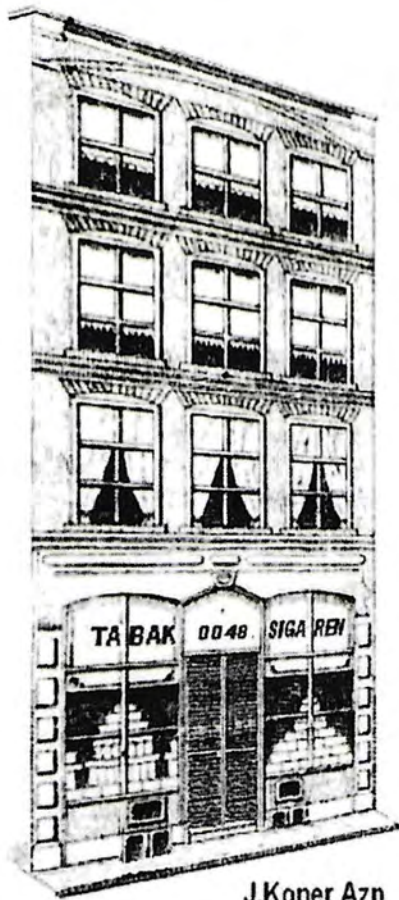
Met dank aan Theo Bottelier, Michel Hendriksen, Hans Lagers, Henk van Oostveen en Lia Schouten.

Geraadpleegde literatuur

- Baart, J. e.a., 1977. Opgravingen in Amsterdam; 20 jaar stadskernonderzoek. Amsterdam, p. 362-367.
- Banning, J.A., 1975. Pijpelogie; een aanvulling nop de A.W.N. monografie no. 2. In: Westerheem, 24ste jaargang, nummer 4, p. 155-161.
- Duco, D.H., 1981. De kleipijp in de zeventiende eeuwse Nederlanden. BAR International Series 106 (ii).
- Duco, D.H., 1983. Een interessante archeologische tekening. In: Pijpelijntjes, jaargang 9, nr. 1, p. 1-4.
- Duco, D.H., 1987. De Nederlandse kleipijp; handboek voor dateren en determineren. Leiden.
- Duco, D., 2009. Pijpvondsten aan het bolwerk in Gouda. Amsterdam.
- Engelen, J., 2003. Onderzoek naar de kleipijpenindustrie in Maastrich.
- Faas, K., 2000. His Majesty. In: Pijpelogische Kring Nederland, 22ste jaargang, nummer 87, p. 1150-1153.
- Gaulton, B., 2008. The Clay Tobacco pipes from Frenchmen's Island, Newfoundland. In: Society for Clay Pipe Research, nummer 74, p. 19-25.
- Goes, B., 1993. 25 eeuwen roken; de verwonderlijke vormgeving van de pijp. Leiden/Abcoude.
- Meulen, J. van der en H. Tupan, 1980. De Leidse tabakspijpmakers in de 17^e en 18^e eeuw. Hoogezand.
- Meulen, H. van der, 2010. Presentatiepijp?. In: Pijpelogische Kring Nederland, 32ste jaargang, nummer 127, p. 2198-2199.
- Ritmeester, P., 1987. De Koningspijp. In: Pijpelogische Kring Nederland, 9de jaargang, nummer 36, p. 88-89.
- Schouten, L. van en A. Kleijweg, 2008. Een reuzensteel met het merk "Haan". In: Pijpelogische Kring Nederland, 31ste jaargang, nummer 131, p. 2008-2009.
- Tupan, H., 1983. Wolken van genot. Assen.

³ Dit is o.a. door Baart in 1975 geopperd en komt ook in de publicatie van Duco, 1981, p. 266 als mogelijke optie naar voren. Daarnaast oppert Faas, 2000, dat het mogelijk een schertsartikel zou kunnen zijn geweest. Vooralsnog zijn er geen aanwijzingen die deze hypothese bevestigen.

⁴ Goes, 1993, p. 46.

J.Koper Azn
Prinsengracht 00.48

Pui van de tabaks-
winkel van J. Koper.
Zie pagina 2412

Fragment van een
presentatiepijp.
Zie pagina 2394

Meerschuiimpijp uit de collectie van Niemeyer.
Zie pagina 2419